

SZEGEDI TUDOMÁNYOS EGYETEM
KÖNYVTÁRSÁGI ÉS KÖZVETLEN KÖNYVÉRTÉKELŐ KÖZPONT
Lejt. napló: 244/2
Lejt.:
szám:

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGÁNAK
FOLYOIRATA

LVII. ÉVFOLYAM 1—4.

1953.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, KARDOS TIBOR, SZAUDER JÓZSEF,
TOLNAI GÁBOR, TÜRÓCZI-TROSTLER JÓZSEF

FELELŐS SZERKESZTŐ:

TOLNAI GÁBOR

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1953. LVII. évfolyamának munkatársai:

Esze Tamás levéltáros, a történelemtudomány kandidátusa, *V. Windisch Éva* könyvtáros, *Benda Kálmán* levéltáros, *Kardos Tibor* egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, *Türóczi-Trostler József* egyetemi tanár, akadémikus, *Vargha Balázs* az Irodalomtörténeti Társaság osztályvezetője, *Dezsényi Béla* az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, az irodalomtudomány kandidátusa, *Jenei Ferenc* könyvtáros (Győr), *Bán Imre* egyetemi adjunktus (Debrecen), *Baróti Dezső* egyetemi tanár (Szeged), az irodalomtudomány kandidátusa, *Tarnai Andor* könyvtáros, az Irodalomtörténeti Közlemények technikai szerkesztője, *Scheiber Sándor* főiskolai igazgató, *Stoll Béla* tudományos kutató, *Eckhardt Sándor* egyetemi tanár, *Vörös Károly* levéltáros, *Komlós Aladár* tudományos kutató, az irodalomtudomány kandidátusa, *Gálos Rezső* nyug. középiskolai igazgató, az irodalomtudomány kandidátusa, *Juhász Géza* egyetemi tanár (Debrecen), az irodalomtudomány kandidátusa, *Kardos Pál* egyetemi docens (Debrecen), *Belia György* könyvtáros, *Sándor Anna* középiskolai tanár, *Makkai László* tudományos kutató, *Erdélyi Ilona* az Irodalomtörténeti Dokumentációs Központ munkatársa, *Rejtő István* az Irodalomtörténeti Dokumentációs Központ munkatársa, *Révész Imre* nyug. egyetemi tanár, akadémikus, *Bóta László* egyetemi tanársegéd, *Fövény Lászlóné* a Színház- és Filmművészeti Főiskola tanára, *Pirnat Antal* aspiráns, *Debreczeni Ferenc* tudományos kutató.

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., AKADÉMIA-U. 2.

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

TARNAI ANDOR

A kiadásért felelős: Mestyán János. Műszaki felelős: Tóth Ferenc.

A kézirat beérkezett: 1953. IX. 21. — X. 5. Terjedelme: 34 (A/5) ív.

Példányszám: 500 db. Egy melléklet, 4 ábrával.

Állami Nyomda, Bp., I., Kapisztrán-tér 1. — 1953. — 4200/01. — Felelős vezető: Koltai Ferenc.

TARTALOM

	Oldal
<i>Esze Tamás</i> : A Szegénylegények Éneke	5
<i>V. Windisch Éva</i> : Rákóczi Ferenc ismeretlen hadtudományi munkája	29
<i>Esze Tamás</i> : A Mercurius-kérdés revíziója	57
<i>Benda Kálmán</i> : A Rákóczi-nóta és a Rákóczi-induló reformkori életéről	77
<i>Kardos Tibor</i> : Huszita-típusú kantilénáink	81
<i>Túróczi-Frostler József</i> : Az Archipoeta és a magyar irodalom	97
<i>Vargha Balázs</i> : A „zöld codex”. Csokonai költői fejlődésének első szakaszáról	111
<i>Dezsényi Béla</i> : A Nemzeti Kör a negyvenes évek irodalmi és hírlapi mozgalmában ..	163
Kisebb közlemények.	
<i>Jenei Ferenc</i> : Dávid Ferenc és Heltai Gáspár ismeretlen munkái	205
<i>Bán Imre</i> : Apáczai Csere János származása	209
<i>Baróti Dezső</i> — <i>Tarnai Andor</i> : Batsányi széljegyzetei a Magyar Múzeum kötetében ..	213
<i>Scheiber Sándor</i> : Az Arany-idézte „Bábel tornya”	216
<i>Korompay Bertalan</i> : Szilágyi és Hajmási históriája a szlovéneknél és a magyar monda eredetkérdése	218
Vita.	
<i>Révész Imre</i> : „Damasek”?	227
<i>Baróti Dezső</i> : Bessenyei György furcsa gazdálkodási nézetei	228
Adattár.	
<i>Stoll Béla</i> : Szendrői hegedős-ének	231
<i>Eckhardt Sándor</i> : Egy szerelmesvers-fogalmazvány a XVII. század elejéről	233
<i>Makkai László</i> : Tolnai Dali János harca a haladó magyar kultúráért	236
<i>Juhász Géza</i> : Csokonai ismeretlen fordításai	249
<i>Gálos Rezső</i> : Levéltári adatok Ráday Gedeon diákkoráról	268
<i>Benda Kálmán</i> : Hajnóczy József széljegyzetei egy nevelésügyi tervezetre	272
<i>Komlós Aladár</i> : Vers a földesurak ellen a XIX. század elejéről	285
<i>Vörös Károly</i> : Paraszters 1834-ből	288
— — Egy „kétes hiteltű” Petőfi-vers	296
<i>Erdélyi Ilona</i> : Erdélyi János ismeretlen tanulmánya	298
<i>Rejtő István</i> : Thury Zoltán levelei Kovács Dezsőhöz	307
<i>Belia György</i> — <i>Sándor Anna</i> : Schöpfung Aladár hagyatékából	324
<i>Kardos Pál</i> : Tóth Árpád négy ismeretlen verse	338
— — Szemelvények Komját Aladár bátyjához írt leveleiből	344

Szemle.

<i>Bóta László: Czóbel Ernő</i>	349
<i>Fövény Lászlóné: József Attila összes művei</i>	350
<i>Vargha Balázs: Arany János összes művei</i>	359
<i>Pirnat Antal: Magyar költészet Boeskaytól Rákócziig</i>	367
<i>Debreczeni Ferenc: Hegedüs Géza, Csiky Gergely</i>	369
<i>Pirnat Antal: Makkai László, A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen</i>	376
<i>Névmutató</i>	385

A SZEGÉNYLEGÉNYEK ÉNEKE

I.

A II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában kivirágzó vitézi-politikai költészetnek az egész magyar énekmondásban egyedülálló hajtása a két szegénylegény-vers: *Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése* és a *Szegénylegények éneke*.¹ Keletkezésük történeti okaira korábbi tanulmányainkban már rámutattunk:² a szabadságharc keretei között zajló osztályharc termékei. A szegénylegények, akik éneket mondanak reménységükről és csalódásukról, a felkelés birtokos-nemes vezetőivel viaskodó jobbágykatonák.

A szegénylegény elnevezés eredetileg tágabb értelmű volt, az idők folyamán többféle embert is jelöltek vele. A végvári harcok idején szegénylegény a végek katonája, aki a maga elhatározásából, de a nyomorúság által szorítva, vállalta a katona-sorsot. Egy szál kardján kívül semmije nincsen, ezzel keresi az egyre szűkösebbé váló katona-kenyeret. Mikor a végvári vonal a jörök kiűzése után megszűnik, szegénylegény a kőborló katona, a csavargó hajdú. De szegénylegénynek mondták a nagyurak palástja vagy kardja alá húzódó kisbirtokú vagy éppen vagyontalan nemeseket is. Az urak servitorai és familiarisai is szívesen élnek, különösen folyamodványaikban, ezzel a névvel, mintegy utalva arra, hogy mennyire rászorulnak patrónusuk támogatására. E fogalom gazdag, sokrétű lesz a kurucvilág harcai között és mindinkább a népi kurucmozgalmak hőseit jelöli.

„Egy szegénylegény volt Esze Tamás“ — mondja a *Szegénylegények éneke*, pedig Esze Tamás soha katona nem volt és szegény tarpai jobbágy létére hogyanis tartozhatott volna valamelyik nagyúr udvarnépéhez. A XVII. század vége táján szegénylegény a vagabundus. Egész kötetet betöltő sorozatot állíthatunk össze ama bécsi rendeletekből, amelyek régi törvényekre hivat-

¹ A tanulmányban előforduló versek teljes szövegét I. a *Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig* c. gyűjteményben (Bp., 1953. *Magyar Klasszikusok*.) Jegyzetei rávilágítanak az egyes versek keletkezési körülményeire, szerzőségének kérdésére, kiadásaira. — A *Beszélgetés*-nek nincsenek variánsai, az *Ének* nagyszámú változataira és töredékeire vonatkozó kutatásaink eredményei nem értek volna el tanulmányunk keretei közé, ezekről külön szeretnénk majd szólni.

² Az *Ének*-ről a Horváth János emlékkönyvben írtunk: *Magyar századok*. Bp., 1948. 131—141. I. A *Beszélgetés*-ről: *Irodalomtörténet*, 1949. 254—262. I.

kozva kiirtásukat rendelik el.³ A század utolsó évtizedeiben hihetetlen mértékben elszaporodnak a hegyek és az erdők mélyén lappangó emberek. Válogathatunk az elnevezésekben, amelyekkel illetik őket, *vagabundi, latrones, praedones, faex hominum* — mind a szegénylegényt jelöli. A hazájában hazátlanná vált, korábbi társadalmi helyzetéből kiszakadt szegény kóborlót, aki él, ahogyan tud.

A szegénylegény most már nem egyfajta embert jelent, hanem sokfélét. A szegénylegények társasága patakok vízből összefutó folyó. Sok közöttük az egykori vitéz, aki eddig valamelyik várban vagy palánkban a császár kenyerét ette, ha volt mit ennie, vagy Thökölyt szolgálta. Helyesebben mind a kettőt, hol az egyiket, hol a másikat. S mikor a császárnak már nem kellett, s kurucokra sem volt szükség, semmiképpen nem akart visszatérni falujába a szolgabíró és a földesúr igája alá, hanem társaival inkább kiállott a hegyekbe, s ott valóban praedo-ként viselkedett. A várakban rongyoskodó, koplaló, tetvesedő katonának remekbekészült rajza a mindnyájunk előtt ismeretes *Buga Jakab éneke (Mit búsulsz kenyeres . . .)*. Édestestvére *Az egy bujdosó szegénylegény*, amely a végek és a kuruc harcok lovasvitézét már a „rút kóborlás“ állapotában villantja elénk. Történeti személyekkel is jól ábrázolhatjuk ezt a szegénylegény-típust. Kis Albert, akiről még sok szó fog esni tanulmányunkban, ennek a szegénylegényfajtának legjellegzetesebb képviselője. Erkölcileg magasabb szinten: Tokaji Ferenc, a hegyaljai felkelés szervezője és vezetője.

A tömeget a szegénylegény-mozgalmak számára a parasztság szolgáltatta. Annak a folyamatnak, amely az ekéje mögött békésen ballagó jobbágycól mindenre elszánt szegénylegényt formált, csak a Rákóczi-szabadságharc lezajlása után keletkezik pontos irodalmi ábrázolása: a *Porció-ének (Vagyon hazánkban két gonosz ember . . .)*. A vers mondanivalója teljesen érvényes a szabadságharcot megelőző évekre is, csak abban nem, hogy ha korábban írják, hangja keserűbb, vadabb lett volna, mert korábban nagyobb volt a jobbágyság szenvedése is. Mikor a kéziratok-költészet feljajdul a hadiadó, a porció miatt, mindig ez a réteg kiált. A vármegye és a földesúri iga alatt nyögő és átkozódó jobbágyság már azért is szakadatlanul szaporította a vagabundusok számát, mert iszonyú sorsa ellen éppen maga a jobbágyfalu is azzal védekezett, hogy „kibontakozott“ lakóhelyéből. Nem mindenki tért vissza a faluval, mikor a veszély múltán vagy csalógaató szóra visszatelepedett, s nem mindenki maradt odahaza, mikor a falu nem tudta magát elszánni a költözésre. Tarpa, Esze Tamás faluja, 1697-ben, mikor kettős dézsmáltatása ellen tiltakozik, ezt írja: „Az egy dézma mellett Nagyságtok meg hadni ne terheltessék, hogy így . . . tovább is szegény helyünkben maradhassunk meg, ne kénytelenítessünk pusztán hadni.“⁴ A falu nem költözött el, de a szegénylegények sorát a Rákóczi-szabadságharcot előkészítő tiszaháti felkeléskor éppen a falujukból kibontakozó tarpaiak növelték nagyra.⁵ A jobbágy-

³ A szegénylegényekre és a népi kurucság mozgalmaira vonatkozó gazdag forrásanyagot *A hegyaljai felkelés és A tiszaháti felkelés* c. forráskiadványokban gyűjtöttük össze. Mivel a legszükségesebb iratokra való hivatkozás is oldalakat töltene meg, a tanulmányunkban előforduló történeti adatok igazolását mellőztük, annál is inkább, mert az említett kiadványok megjelenése küszöbön áll.

⁴ A folyamodvánnyal a Szepesi Kamara tanácsa 1697. augusztus 29-én foglalkozott. Lelőhelye: Országos Levéltár. Kamarai osztály. Repraesentationes, informationes et instantiae.

⁵ L. tanulmányunkat: *A tiszaháti felkelés*. Bp., 1952.

szegénylegény típus fő képviselője Esze Tamás, a Tiszaháton, — hat esztendővel korábban Szalontai György, a végardói bíró, a Hegyalján. A tiszaháti felkelés kezdeményezői közül az egyik talpas hadnagy, aki kurucharokban vált meg a jobbágysorstól, a másik sóval kereskedő tarpai paraszt.

A szegénylegények között mindig találunk néhány tanult embert is, egy kallódó diákot, hányódó mestert vagy prédikátort. A tiszavidéki református parasztságból a debreceni és a pataki kollégium és más református iskolák révén szakadatlanul áramlottak egyházi pályára a tanulni és emelkedni vágyó jobbágyfiak. A református prédikátori rendre ebben az időben még fokozottabban érvényes Bornemisza Péter találó megfigyelése: „A nemes nép és polgárok közül alig válik, ki fiát prédikátorságra tanyittatná, hanem holmi el vetett nyomorultak közül szedeget a Krisztus magának szolgálkat, mint az apostolok is voltak. Ha valamely nemes ember Krisztus prédikátora lenne, azt mindenek csudálnák.“ Míg állt Erdély s a fejedelemségben állam-egyház volt a református egyház, előkelő emberek fiai is mentek olykor, nagy ritkán, egyházi pályára, de a fejedelmi házzal rokon Nadányi János prédikátorságát⁶ valóban mindenki csudálta. A föld népe látja el prédikátorral a református egyházat. Persze nem mindenik kollégiumbéli diákból lett pap, mert a diákok egyrészét csak a paraszti állapotból való kiemelkedés vágya mozgatta. A kötelező rektoria során kihullottak az egyházi szolgálathól. A kollégiumok anyakönyveiben gyakori bejegyzés: *secularis factus* vagy *uxorem duxit*, vagyis a tanításra kibocsátott diák nem tért vissza a kollégiumba, nem vállalt prédikátori szolgálatot, nótárius lett vagy kereskedő, vagy éppen katoná.⁷ A kuruc ezredek mustra-lajstromaiban, különösen az alsóbb tisztek között, sok a *deák*. Nyuzó Mihály ezredének főstrázsámestere: Mihály Deák figyelte meg, hogy katonái bújdosóéneket énekelnek: „Őszi harmat, hideg szél-fű...“⁸ Még a prédikátori rendből is sokan kiváltak az ordináció előtt, a parochiákra kibocsátott fiatal papokat az egyházi felsőségek fogadalommal kellett köteleznie a lelkipásztori pályán való megmaradásra.⁹ A kurucvilág kezdetén a prédikátorok szinte sodródnak a nemzeti ellenállás táborába. 1672-ben, az első kuruc támadás idején „legbuzgóbbak a praedicatorok voltak, kik megérkezettnek látták a szabadulás és bosszúnak óráját. Törökös turbánokban, fegyverrel kezükben jártak a táborban és fanatizálták a népet a hitszegő császár és bálványimádó katolikusok ellen.“¹⁰ A kuruc prédikátorok irodalmi tevékenységükkel is méltóképpen szolgálták a nemzeti függet-

⁶ Társadalmi helyzetére rávilágít verses halotti hűcsúztatója: *Rhythmi Exequiales super obitu admodum Reverendi ac Clarissimi Domini Johannis Nadányi Pie in Dómino obdormientis Anno 1707. Die 18. July.* Csak fényképmásolata maradt, eredetije 1945-ben az Országos Levéltárban a Nadányi-család levéltárával együtt elpusztult.

⁷ A régi magyar irodalom kutatását igen megnehezíti, hogy a református kollégiumok anyakönyveinek nincs a tudományos kutatás igényeinek megfelelő kiadása, sőt jelentős részük még kiadatlan. A debreceni kollégium anyakönyve Thury Etele *Iskolatörténeti Adattár*-ában jelent meg a II. kötet 96. lapjától kezdve (Pápa, 1908.), életrajzi adatokkal kiegészített másolat példányait a kiadó nem vette tekintetbe. A sárospataki kollégiumé csak 1674-ig az *Egyháztörténet* c. folyóirat 1943—1945. évfolyamaiban.

⁸ L. az *Őszi harmat után* c. tanulmányunkat: *Irodalomtörténet*, 1950. 64—70. l.

⁹ A szabocsi református egyházmegye legrégebbi jegyzőkönyvében a XVII. század második feléből találunk ilyen kötelezvényeket.

¹⁰ Idézet Pauler Gyula tanulmányából: *A bújdosók támadása 1672-ben. Századok*, 1869. 13—14. l.

lénség ügyét. Tolnai Mihály *Szent had*-a¹¹ Zrínyit szólaltatta meg a bújdosók között, s első irodalmi dokumentuma Zrínyi és a kurucok találkozásának. A század végén már ritka a fegyverrel vitézkező prédikátor, de az 1697. nyarán zajló hegyaljai felkelésben a *motor rebellionis* még egy viszontagságos múltú zempléni református pap: Kabai Márton. A kései kuruc mozgalmakban, a századfordulón, mindinkább a prédikátor-fiak tűnnek fel a szegénylegények sorai között. Esze Tamást egy ugcocsi prédikátor fia, kit apja hivatala után Pap Jánosnak neveztek, nyerte meg és vonta be a Kis Albert körül gyülekező szegénylegények közé. A prédikátorok fiainak kevés jót ígért az élet. Ekkor már akadtak olyan földesurak is, akik a jobbágyfiúból lett prédikátorokat a szökött jobbágyok között tartották nyilván, s ha őket talán nem is, de fiaikat igyekeztek visszakényszeríteni földesúri hatalmuk alá.¹² A prédikátorfiak otthon megtanulták, milyen nehéz sora van a papnak; ki van szolgáltatva a földesúr önkényének, de a papmarasztáskor a nép kényekedvének is, ezért közöttük is akadtak olyanok, akik bár kollégiumra mennek, de papok nem akarnak lenni. De a világi életben sem könnyű helyet és kenyeret találni, legfeljebb jó házasság révén, ezért igen sok a kallódó, helyét nem lelő *dedák*. A vagabundus, kóborló diáknak is szegénylegény a neve. Remek irodalmi képe, sorsának teljes bizonytalanságát ábrázolva, a *Szegénylegény dolga*: „Oskolát elhagyván, — Társoitul válván, — Már nem tudja, melyik utra — Magát adja nagy bujában — Az szegénylegény.” Gyakran a vagabundusok közé vezet az útja, mint Pap Jánosé is. Közülök kerülnek ki a szegénylegény-csoportok iródeákjai, s ők alakítják ki a jóformán színreformátus bújdosók katolikusellenes magatartását és a bújdosóköltészet erősen református hangját.

E három elemből ötvöződik össze a szegénylegények társasága. Thököly Imre még így jellemezte a hűségen megmaradó és az Alduna mellett vele kínlódó jobbágykatonákat, talpashadnagyokat: „A szegénylegény sem orszáért, sem hitért nem szolgál, hanem fizetésért, s hogy jól éljen, s jobb állapotot érjen.”¹³ Jellemzésének első felére rácafolta a történelem, a másik részét igazolta. Thököly váratlan katasztrófája után a nemesség elhúzódott a kuruc törekvésektől, mert reménytelennek ítélte a harcot a hatalmában megnövekedett Habsburg-házzal szemben, a nemzeti függetlenség képviselői, agitátorai és harcosai a szegénylegények. Ők szervezik meg és robbantják ki a Rákóczi-szabadságharcot előkészítő népi kurucmozgalmakat: 1697-ben a Hegyalján, 1698-ban Ugcocsában, 1703-ban a Tiszaháton.¹⁴

Hosszú esztendőkön keresztül a kancelláriai és katonai rendeletekben kiírtásra ítélt vagabundusok őrzik és erősítik a kuruc hagyományokat. E népi kurucok történetének csak körvonalait ismerjük még, mert a forrásokban, olykor a valóságban is, összemosódnak a hegyi tolvajok a kuruc szegény-

¹¹ RMK I. 1197. Könnyen hozzáférhető Incze Gábor kiadásában: *A Reformáció és Ellenreformáció Korának... Egyházi Írói*.

¹² L. *Jobbágyzármaszás prédikátorok sorsa* c. tanulmányunkat: *Élet és Jövő*. 1948. 31—32. sz.

¹³ *Késmárki Thököly Imre és némely főbb híveinek naplói és emlékezetes írásai. 1686—1705. c. kötetében* (Pest, 1868. MHHS XXIII.) a 185. lapon.

¹⁴ A hegyaljai felkelés történetének iratait I. a 3. jegyzetben említett kiadványban, a tiszaháti felkelés történetét az 5. jegyzetben idézett tanulmányban, az ugcocsi mozgalom vázlatos történetét pedig a *Levéltári Közlemények* soronkövetkező számában megjelenő *Acta Reviczkyana* c. tanulmányunkban.

legényekkel. „Räuber oder Rebellen“ — tanakodnak a császári helyőrség parancsnokai, mikor hírt kapnak hegyekben tanyázó vagabundusokról. Sokszor nem igen lehet eldönteni, vajjon útonállók fészkelnek-e a hegyekben, vagy pedig lézengő kurucok lappanganak, mert az a mód, ahogyan élnek és megszerzik a mindennapra valót, nem különbözik. Hogy mennyire összemósódott a rabló és a kuruc szegénylegény a köztudatban, arra jó példa a székelyhídi eset. 1698. őszén Vékás János hadnagy egy éjszakán megrohanta embereivel a jobbágyokat képtelenül sanyargató Talmayr nevű német prófuntmestert. Midőn ez rémületében tolvaj-t kiáltott, támadói ráriváltak: „Nem tolvaj, ördögatta, hanem kuruc!“ „A kuruc képében járók“ gyakran csak erdei zsványok, viszont zsványok képében olykor híres kuruc hadnagyok lappanganak, s hogy valójában kurucok, csak akkor lesz nyilvánvaló, mikor zászlók alatt kezdenek járni és kiáltványokat olvasatnak a falvakon. A zsvány-szegénylegény és a kuruc-szegénylegény között az a döntő különbség, hogy a zsvány csak magára gondol: jól akar élni; a kuruc a közösség, a haza sorsán is tünődik: jobb állapotot akar élni. Egyéni sorsának javulását a haza sorsának javulásától várja.

A függetlenségi harcok a fegyverbenálló jobbágyokat öntudatosították, ráeszméltették őket jelentőségükre és kifejlesztették társadalmi igényeiket. A kurucvilág mindjárt a kezdetén nagy ígéretet és lehetőséget csillantott meg a jobbágyok előtt: 1672-ben a Tizenhárom Vármegye bújdosó nemesei azzal hívták fegyverbe a népet a közös ellenség ellen, hogy minden jobbágynak országos nemességet ígértek, aki táborbaszáll a „testi-lelki szabadságért“.¹⁵ Ez az ígéret arra mutat, hogy már elhangzásakor volt ilyen igény a jobbágyok között a felszabadulásra, s támogatásukra csak az számíthatott, aki számolt vele és megígérte teljesítését. II. Rákóczi Ferenc anyai nagyapja, Zrínyi Péter is felszabadítást ígért parasztjainak, ha kardot kötnek mellette a császár ellen.¹⁶ A felszabadulás vágya-reménysége a kuruc küzdelem során összefonódott a jobbágykatonák szívében az idegen uralom leküzdésének vágyával, s mikor a századfordulón megindulnak a népi kurucság támadásai, ezekben — különösen a tiszaháti felkelésben — már tudatos politikai programként jelenik meg a fegyvertfogó jobbágyok ama törekvése, hogy a harc eredményeképpen egyszerre szabaduljanak meg az idegen uralom és a földesúri elnyomás terhéől. Mikor a paraszti sorból való kuruc-vitéz a szabadságról beszél, mindig beleérti a maga felszabadulását is.

A szegénylegény-versekben azok a jobbágykatonák beszélnek, akik Rákóczi szabadságharcát szervezkedésükkel előkészítették és 1703. tavaszán behívták a hazába a Lengyelországban bújdosó fejedelmet. Rákóczi felismerte, hogy harcának kezdetén csak rájuk számíthat. Emberi nagyságát és politikai bölcsességét dicséri, hogy nem vonakodott szövetségre lépni velük. Szándékosan használjuk a „szövetség“ szót Rákóczi és a szegénylegények viszonyának meghatározására, mert valóban az volt. Mikor Esze Tamás május 6-án maga is megjelent Rákóczi színe előtt, nem csupán a nép nyomorult sorsáról beszélt, hanem kívánságait is előterjesztette. Esküt kívánt, hogy nem fogja magukra hagyni a felkelőket és ígéretét vette: szabadságot ad a katonáskodó jobbágyoknak. „Akkor azt fogatta Nagyságod — így emlékeztetik később — hogy valaky

¹⁵ L. a 10. jegyzet alatt idézett tanulmányban.

¹⁶ Pauler Gyula említi: *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése, 1664—1671. I. köt. (Bp., 1876.) 328. l.*

Nagyságod mellett fegyvert költ, minden féle ur dolgátul, adózástoll és szerjárástoll immunitálatnak, kihez képest my is, az kik vagyunk, anál is inkább Nagyságod hüsigire gyültünk és elenségünk ellen Nagyságoddal fegyverkezünk.“ „Hallottuk az mű Kegyelmes Urunknak ő Nagyságának kegyes jó ígéretil, hogy valamely jobbágy ő Nagysága mellett fel ül, kardját fel köti, szabadságot ad nekie, ha Isten ő Nagyságának boldog előmenetell ad, az országot megbírhhatja“ — ilyen nyilatkozatot nem egyet idézhetnénk.¹⁷ A tiszaháli szegénylegények tehát nem feltétel nélkül fogadták el Rákóczit vezérrüknek, ígéreteit számontartották, és valóraváltását sürgették.

Rákóczi nyilatkozatainak döntő részük volt abban, hogy a nép megmozdult és tízezer meg tízezer ember állott zászlai alá. A jobbágy-szabadításról szóló ígéretet eljutottak a tömegekhez, a szegénylegényekből lett ezereskapitányok kiáltványai révén. Szabolcsban Esze Tamás „két rendbeli pátensei“ járnak, hogy a „jobbágyok földesurakat ne szolgáljanak“. Amerre csak eljut a népfelkelés hulláma, „megparancsoltatott mindenütt: élete elvesztése alatt egy jobbágy is olyan földesurat ne szolgáljon, aki Rákóczi ur részére nincs.“ A parasztfelkelés szegénylegény vezetőinek népszerűségére és tekintélyére mennyire jellemző, hogy Szintay István ugocsai nemes, egy kuruc sereg főhadnagya Kővár alatt, kinek jobbágysai is voltak, Kis Albertnek adta ki magát.¹⁸ Mert a „mi uraink szegénylegényekkel — Ő dolgokban elől menének fegyverrel“ — mondják egymásnak a mezőben a beszélgető kurucok.

A két szegénylegény-éneknek az a fő mondanivalója, hogy a szegénylegények, a jobbágykatonák méltóknak bizonyultak a felszabadulásukról szóló ígéretekre. Az *Ének* konkrét történeti események sorozatával bizonyítja: „Ha valaholott voltanak csodák — S mind kívül-belül estek szép próbák, — Szegénylegények magokat frissen forгатák.“ A *Beszélgetés* csak egyetlen történeti példát említ, mert szerzője ezt az egyet is elégségesnek tartja érdemük bizonyítására: a szegénylegényekre támaszkodva kezdték meg a szabadságharcot Rákóczi és Beresényi. „Midőn mi uraink ez országban jöttek, — Arany, ezüst prémost akkor nem szemlélték, — Szőrüst s hátibőröst közebben üttettek.“ A kezdet nagy sikereit ők vívták ki: „Ezek bátorsággal németre mentenek — Eleget közülrök lóról levertenek.“ „Mert az ellenséggel mikor szembeszállt“, a szegénylegény „Mezételen karddal németekben kaszált.“ A szabadságot cselekedeteikkel érdemelték ki, méltán „Zugolódik sokat a szegénylegénység, — Akiket nyorogtat sokat is az inség“, mert a felszabadításukról szóló ígélet nem valósult meg, rongyosan, koplalva harcolnak, sok törődésüknek, vérük hullásának jutalma értéktelen rézpénz.

Mind a két ének számonkérés. A *Beszélgetés* a szabadságharc legfőbb vezetőit, Rákóczit és Beresényit figyelmezteti¹⁹ a szegénylegények nyomorúságára és elkeseredésére, a kuruc nemesi tisztikar megbízhatatlan voltára: „Vége ezt Nagyságtok jó névvel mitőlünk, — Ne tulajdonítsa ezt vétkül minékünk, — Ha igazat írunk, ezzel mi nem vétünk, — Uraságtok tehet mindenekrül nekünk.“ Az *Ének* Rákóczit szólítja meg, de már nem panaszkodva és esdeklőve, hanem keményen: „Vajjon vagyon-é hírével a Méltóság-

¹⁷ L. II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata c. tanulmányunkban. (Bp., 1951. A Történettudomány Kérdései. 12.) 83—88. 1.

¹⁸ Második Teleki Mihálynak életéről való maga írása, 1703. szeptember 13-i bejegyzésben. (Modern másolata a Magyar Tudományos Akadémia kézirattárában.)

¹⁹ „Midőn mi uraink ez országban jöttek...“

nak, — Hogy sok vitézek, — Próbált legények — Rossz becsben vannak?“ A szegénylegények haragja azonban nem Rákóczi, nem is Bercsényi ellen irányul, hanem az „urak“ ellen és az „úrfiak“ ellen.²⁰ A szegénylegény-énekek sötétén ábrázolják a kuruc hadseregben szolgáló nemeseket: fényűzők, harácsolók, csatakerülők, főbűnük még az is, hogy megakadályozták a jobbágykatonák felszabadítását: „Mely dolog bizony meg is lett volna, — Ha sok fondorkodó urak nem lettek volna. — Ily romlásban, — Kárvallásban — Nem estünk volna!“

E tanulmányunkban csak az *Ének*-kel foglalkozunk. Egy lépéssel szeretnénk előbbre jutni megértésében. Azt már korábbi tanulmányainkban megállapítottuk, hogy mind a két szegénylegény-ének a tiszántúli kuruc hadseregben keletkezett 1706-ban: a *Beszélgetés* ez év elején, néhány hónappal a zsidói csata és Erdély elvesztése után, az *Ének* a Rabutin hadjáratát követő nehéz őszi hónapokban. További feladatunk felderíteni, hogy az *Ének* milyen történeti előzmények után, melyik ezredben született, és ha ezt sikerül megállapítanunk, felvethetjük a szerzőség kérdését is. Szerzője olyan deákos műveltségű, verselésben gyakorlott ember lehetett, aki kezdettől fogva igen jól ismerte a szegénylegények aspirációit és ezekkel azonosította is magát. Személyét az ezred írástudói között kell keresnünk.

E kettős feladatot az *Ének*-kel kapcsolatban úgy próbáljuk megoldani, hogy két fontos strófájának mondanivalóját vesszük vizsgálat alá. A költemény exponálása az 1—4. versszak, a 3. mondja meg, miért keseredtek el végsőkig a szegénylegények:

*Igen kedveltük a kurucságot.
Oly igen kaptuk, mint egy ujságot.
Nyerünk, gondoltuk, oly szabadságot:
Oltalmazzuk
S szabadítjuk
Szegény hazánkot.*

Az 5—19. strofa a történeti rész, a jobbágykatonák rendkívül való érdemeinek bizonyításra, a 20. a történeti szemle összefoglalása, a vers tanulsága: „Ha valaholott voltak csodák, — Szegénylegények magokat frissen forgaták, — Csak szegények, — S nem úrfiak — Véreket onták.“

A történeti részből számunkra most legfontosabb a 11. versszak, mert benne a szerző önmagát is említi:

*Híres Huszt vára Máramarosban
Miképen esék birodalmunkban?
Mi szegénylegények voltunk csak alattomban,
M a g a m l á t t a m :
Tokos uram
Futott pallosban.*

Ki volt a huszti szemtanú? Nyilván a várat elfoglaló gyalogezreddel jutott be a várba. Melyik volt ez a kuruc regiment, s kimutatható-e soraiban az a mozgalom, amelyről szözlünk, mikor a szegénylegények igényeit, társa-

²⁰ *Jól látod tiszteket mostan az országban,
Kiket nem tisztségben, de inkább rabságban
Tartani kellének s jártni az vasban.
De ők mostan vannak fényes uraságban.*

dalmi törekvéseit vizsgáltuk? Fellobbant-e vitézeiben az a nagy keserűség, amely a történeti események felsorolása közben ki-kitört — a szegénylegények szájába adva — az *Ének* szerzőjéből: „Nosza vitéz, — No, kardra kéz, — Légy hű halálig!” Midőn e kérdésekre választ keresünk, a történetírás és az irodalomtörténet határmesgyéjén járunk. Tanulmányunkat a szorosanvett irodalomtudomány könnyen átulalhatja a történeti studium körébe, mi azonban itt is kifejezést adunk annak a meggyőződésünknek, s utalunk arra a tapasztalatunkra, hogy történeti énekeinket, s általában vitézi-politikai ének-költésünket csak történeti módszer alkalmazásával lehet feldolgozni, s csak e munka elvégzése után kerülhet sor irodalomtörténeti értékelésükre.

II.

Mit értettek a szegénylegények a szabadságon és milyen formában akarták birtokolni? — erre a kérdésre felel az *Ének* idézett 3. strófája: „Nyerünk, gondoltuk, oly szabadságot: — Oltalmazzuk — S szabadítjuk — Szegény hazánkot.” A jobbágykatonák nem ingyen kérték a jobbágyi állapothól való felszabadításukat, hanem a haza szabadságáért való fegyveres szolgálatuk és véráldozatuk fejében. Azért, mert oltalmazzák és szabadítják hazájukat. E tekintetben elfogadták a vérral szerzett szabadságról szóló nemesi történet-szemléletet, amelyről így beszél egy — valószínűleg Rákóczi színe előtt is elmondott — nemesi ének:²¹

*Óh te kis magyarság
Vizsgáld meg szívedben:
Minémű szabadságunk?
A széles világon,
Ily nagy tágasságon,
Mi lehessen országunk?
Véren fundáltatott,
Országunk nyeretett.
Nem találtatik másunk!*

A magyar történet azonban a vérral szerzett szabadságnak olyan formáit is létrehozta, mely lényegesen különbözik a nemesi szabadságtól: a hajdúvárosi szabadságot. A nemesember *személyére nézve* szabad, a hajdúszabadság csak *közösségben* élhető és gyakorolható. Éppen száz esztendővel a szegénylegény-énekek keletkezése előtt telepítette le Bocskai a hajdúkat jutalmul azért, hogy felkelését Béccsel szemben diadalra segítették.²² A hajdúk az erdélyi fejedelmek alatt városaikban, hadnagyaik vezetése alatt szabad életet éltek: földesurat, adót nem ismertek, csupán fegyverrel kellett szolgálniok. A váradi várból elhangzó három ágyúlövésre tízezer emberrel vonultak Erdély fejedelmének kardja alá. A szegénylegények hajdúszabadságot kívánnak a jobbágykatonák számára, a haza állandó fegyveres szolgálata fejében kívánják a jobbágyságból való felszabadításukat.

Ez az igény újságként jelenik meg a kuruc jobbágymozgalmak történetében. Láttuk, 1672-ben a nemzeti ellenállást szervező bűjdosó nemesek „országos nemességet” ígértek a jobbágyoknak, ha felkelnek a Habsburg-uralom

²¹ *Descriptio fortunae inconstantiae*. L. az 1. alatt idézett gyűjteményben.

²² A hajdúkérdés megvilágítását l. a 17. szám alatt említett tanulmány 34—38 lapján.

ellen. Honnan lámadt tehát az új váradalom? A szegénylegények alakították-e ki, vagy pedig Rákóczi ötlete volt?

A fejedelem kegyelettel gondolt nagy ösére a magyar szabadságért való harcban, s tudta, hogy a hajdúk segítették győzelemre. Emlékirataiban²³ feljegyezte róla „az öregek hitelre érdemes hagyományá“-t: miként vitték bele barátai a császár ellen való harcba. Sokat foglalkozott a hajdúkkal, s mert sokat várt tőlük, viselkedésük nagyon lehangolta. A tiszántúli hadjárat végén így ír róluk: „Viritim insurgálván táborunkba be nem jöttek, egyéb iránt is a közjónak elébb mozdításában velünk s többiekkel együtt nem foglalatoskodnak.“ A Rákóczi-korabeli hajdúság már csak árnyéka volt Bocskai híres hadinépének, amelyről Illésházy István így emlékezett meg: „Ez világnak históriáit olvassák fel, soha ilyen hadat nem olvasnak.“ Számban és anyagiakban megerőtlenedtek, katonai erényeik megromlottak. Bocskai 15 524 hajdúvitézt telepített le a hét hajdúvárosba, 1700-ban már csak 982 családfőt írtak össze. Belső hanyatlásukat Rákóczi arra vezette vissza, hogy „a hajdúvárosok első alapítóinak szándékát nem minden korban követték és a városok lakóit szigorú katonai fegyelemben nem tartották.“²⁴ A fejedelem abban is Bocskai nyomdokába lépett, hogy kezdettől fogva igyekezett szabad katonaközösségek létesítésére. Szándékára rávilágít a simontornyaiak 1704. augusztus 17-én kelt privilégiuma: „Kegyelmesen engedtünk nekik oly szabadságot, azzal össze kötvén bizonyos rendelkezésünket is, a' Nemes Ország tovább való dispositiojáig... hogy azon egész helyben senkinek is másnak katonai és hajdúii renden kívül szabados ne légyen lakni s oda be is menni, ha hadi rendeink közzé számláltatni nem akar... Tartozzanak a Nemes Ország szolgálattában, ki adandó parancsolatunk szerint, az katonák paripásson, karabélyosson, kardosson, pár puskásson, az gyalogok karddal, hoszszú puskával, s mind két rendbéliek köntesessen s egész készséggel insurgálni és mind addig táborunkban vagy... a' Nemes Ország szolgálattában lenni, valamедdig tőlönk vagy méltóságos generális uri hiveinktül házokhoz való menetelekrül engedelem nem adattatik. ... Dunán túl léveő generális úri hívünk az melly tiszteket engedelmünkbul denominál, ... azoktul mindenekben fügjenek és mind hogy az bíróság tiszfi ezzel közülök ki vétetik, hogy senki is azzal közülök élhessen, semmiképpen meg nem engedgyük. ... Sem magok, sem pedig othon maradandó házok népe, tselédgyek semmi nemü paraszti szolgálattal, akár mi nével nevezendő adóval, dézma, octava adással nem terheltetik.“²⁵ A simontornyai példából látszik, Rákóczi a lehanyaglott, katonáskodni vonakodó hajdúvárosok pótlására szabad katonaközösségeket akart létesíteni.

Mikor a fejedelem ezzel a kérdéssel foglalkozott, a hajdúvárosok példáján kívül egy másik példa is figyelmeztelte és serkentette. A karlócai béke után létesített határőrvidékek főként délszláv eredetű lakosai szigorú katonai közösségekben éltek és a katonai szolgálat fejében teljes önkormányzatot élveztek, s mentesek voltak mindenféle adózástól. A fejedelem e „rác“-nak nevezett katonanépet is meg akarta nyerni a szabadságharc számára, s kiált-

²³ Az *Histoire des Révolutions de Hongrie* c. mű (Hága, 1739.) V. kötetében jelent meg. Vas István készítette fordítását idézzük.

²⁴ Az Emlékiratokban, midőn az 1704. évi események válaszása előtt az ország rendjeit ismerteti.

²⁵ A privilégiumot Rákóczi 1704. augusztus 17-én a csongrádi táboron adományozta. Fogalmazványa: *Protocollum Expeditionum*, 83. l. (Országos Széchényi Könyvtár. Fol. Hung. 978.)

ványában hajdú kiváltságot ígért néki: „Minden rác városok, amelyek most hazánk szabadsága mellett fegyvert fognak, valamint más hajdúvárosok, oly szabadsággal fognak élni s egyedül csak fegyverekkel fogják hazájokat szolgálni.“ Ez a kiáltvány, helyesebben ennek egyik fennmaradt példánya, rávilágít, mennyire köztudomású volt, hogy Rákóczi a katonáskodó jobbágyokat hajdúszabadsággal fogja megjutalmazni. Midőn Torday Ferenc kuruc ezereskapitány fegyverre szólította a Tisza jobbpartján lévő borsodi községeket, más híján a rácoknak szóló kiáltványt küldötte át nekik, ezzel a megjegyzéssel: „A Tiszán által szóló pátent szükségemben más országra küldöttem, kinek helyében a rácoké maradt, kinek is continentiája mindegy.“²⁶ Ime, itt az első adat a szabadságharc történetében arra, hogy a felkelő parasztoknak a kiáltványok hajdúszabadságot ígérnek. A szegénylegényekből lett ezereskapitányok pátensei is nyilván ezt tartalmazták, a hajdú kiváltság ígéréssel biztatták a jobbágyokat fegyverfogásra.

A fejedelem azonban csak a maga szabad elhatározásából, a szolgálat jól megérdemelt jutalmaképpen és pedig a kurucok pártján lévő földesurak sérelme nélkül akarta adományozni az egyes községeknek a hajdúvárosi kiváltságot, hogy valóban „véren fundáltatott“ szabadság legyen. Ezért fogadta idegenkedéssel két ugocsai község: Salánk és Nagyszöllös akcióját.

A salánki esetet özvegy Barkóczy Györgyné Koháry Judit, Károlyi Sándor szatmári főispán, ekkor már kuruc tábornok, anyósa mondja el Sennyey Istvánnak, Rákóczi tiszántúli tábornokának szóló levelében 1703. november 14-én: „Méltóságos Fejedelemehez akarnak menni némely nyakas emberek, dobot s zászlót kérnek, hogy — Salánk — hajdúvárossá tétessék.“²⁷ A levél névszerint felsorolja azokat a Barkóczy-jobbágyokat, akik a mozgalmat megszervezték és sikerre juttatása érdekében mindent elkövetnek: „Ezek pedig a zenebonaszerzők: Fábíán István, Gergely János, Orbán Mihály, Zsódos András, Barta István.“ „Itt való legények, kik hogy hadban mentenek, de itt ültik szüntelen való idejeket.“ Vajjon melyik ezredbe íratják be magukat? Salánkról 26 ember ment kurucnak, s kettő kivételével mind Esze Tamás najdúezredében szolgált.²⁸ Az összeírásban azonban egyik név sem fordul elő, de öt közül négynek a családi nevét megtaláljuk Esze Tamás ezredének mustrakönyvében.²⁹ Idejüket nem csupán „nagy isteni káromlással, lövöldözéssel s részegeskedéssel“ töltik, inkább erőszakoskodásaik is a kitűzött célt szolgálják. „Minthogy pedig nagyobb része az községnek nem akarja, az olyanok ellen feltették: erővel is vigyék, mindenből praedat vessenek, s a házáat is széjjel hányják.“ A falu minden fegyverfogható emberét Esze Tamás ezerére akarják vinni, hogy midőn a hajdú kiváltság jelvényeit kérik, elmondhassák a fejedelem előtt: aki csak mozdulni tudott, Salánkról mindenki fegyvert fogott, a falu kész véren megváltani a szabadságot. Katonáskodni azonban nem mindenkinek van kedve, s bizalmatlanság is fészkel itt is, másutt is a nép szívében, mert „sokaktól, mind úri rendektől s mind közemberektől

²⁶ L. a 17. szám alatt említett tanulmány 83—84. lapján.

²⁷ *Archivum Rákócziánium*, I. 240. l.

²⁸ *Specificatio eorum, qui ex Comitatu Ugocsensi campestem militiam secuti sunt.* (Országos Levéltár. II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának levéltára.)

²⁹ *Mustra-könyv... Károly Sándor... commandója alatt való nemes lovas és gyalog regimentjeiről.* Az ezredék teljes létszámára kiterjedő összeírása alapján Károlyi 1706. február 26-án kezdte összeállítani. (A Károlyi-nemzetség levéltárában.)

ijesztetnek, hogy csak hiában fogott volna az jobbágyság fegyvert, mert mihely az had száll, ismét ugyan csak jobbágyok lesznek“.³⁰

Volt-e valami köze a salánki megmozduláshoz Esze Tamásnak? Ha Tarpa analógiáját tekintjük, igennel válaszolhatunk. A tarpaiak 1705. júliusában kinyilatkoztatták: „semmi paraszti munkát“ fel nem vesznek. Elhatározásuk mellett akkor is kitartottak, midőn karhatalommal próbálták őket szolgálatra kényszeríteni. Esze Tamás tiltó parancsára hivatkoztak.³¹ E zendüléssel indult el az a folyamat, amely Tarpa hajdúvárossá nyilvánításával végződött. Nagyszöllős esetét vizsgálva látni fogjuk, nem ő volt az egyetlen szegénylegényből lett kuruc ezereskapitány, aki elősegítette és pártfogásába vette a hajdúvárosi aspirációkat.

Salánkkal egyidőben Nagyszöllős is feltámadt földesurai: a Perényiek és Vay Mihály ellen.³² A szöllősieket a földesuraiktól elkobzott egykori szabadságuk is serkentette a hajdú kiváltság megszerzésére. Reviczky Imre harmincados, aki majd tíz esztendőt töltött Nagyszöllősön, s jól ismerte a lakosok és a földesurak ellentétét, így tájékoztat minket a mozgalom eredetéről: *Occasione modernae revolutionis in compluribus locis rustica plebs jugum terrestrium dominorum excutere, sese in libertatem per armorum pro patria sumptionem asserere nitentur. Inter quos erant et oppidi Nagy Szőlős in comitatu Ugocsiensi incolae, qui antiquius a divis Ungariae regibus a rurali conditione exemptos, verum priori saeculo potentiose per familiam Prénianam privilegiis suis ablatis in statum colonicalem redactos asserebant, hujusque jacturam libertatis aegre ferentes, in omnem intensi occasionem nunc ejusdem temperandae opportunum instare tempus rati, adscito sibi in patronum Alberto Kiss colonello, se imposterum adinstar hajdonicalium oppidorum armis servire velle resolverunt, sibi que in signum obtentae hujus gratiae vexillum et tympanum impetrarunt.*³³ A mozgalom itt is úgy folyt le, mint Salánkon. A Perényiek 1703. december 1-én kelt panaszában azt olvassuk, hogy „hajdúvárosi szabadságnak színe alatt“ maguknak Sennyeytől zászlót és dobot hozattak, azokat, akik „ezen fegyver-felvételeknek és zászló alá való meneteleknek“ ellene volt, erőszakosan kényszerítették, „kedvek ellen is sokakat megesketvén, magokkal elhozának“. „Nagyságod bölcsen megítélheti — panaszolja a Perényi-ház asszonyai³⁴ — melyik kötött fel Urunk parancsolatja szerint országunk szabadítása végett fegyvert, melyik peniglen csak az nemesi rend ellen való bosszúságból és magok privatumá végett?“ E panaszból is világosan láthatjuk: „Nagyszöllősön is, mint mindenütt a Tisza-vidéken, a jobbágyság színe-java azért fogott fegyvert Rákóczi mellett a haza szabadítására, mert ezzel a maga „privatumát“, a jobbágyságból való szabadulást is munkálhatta. A szegénylegény-kapitányok kiáltványai nem hangzottak el

³⁰ Idézet „egynehány seregek főhadnagyinak“ 1704. júliusában kelt folyamodványából. Közli R. Kiss István, *II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása*. Bp., 1906. 144—145. l. V. ö. báró Perényi Miklós alább idézett nyilatkozatával.

³¹ L. Ramocsaházy György tiszántúli prefektus jelentéseit Károlyihoz 1705. május 21-én, június 19-én és július 24-én. (Károlyi-nemzetség levéltára: 1705. Máj. Fasc. 3 C. 36, 1705. Jún. Fasc. 4 D. 18. és 1705. Jul. Fasc. 3 C. 29.)

³² Perényi Istvánné, Jánosné, Miklósné és Gáborné folyamodványa Sennyey István tiszántúli generálishoz 1703. november 1-én: *Archivum Rákóczianum*, I. 233—234. l.

³³ *Diarium Secundum*-ának utolsó bekezdésében. Ismertetését l. az *Acta Reviczkyana* c. tanulmányunkban, a *Levéltári Közlemények*-ben.

³⁴ Férjeik ekkor már kurucnak állottak és Rákóczi táborán voltak. Nyilván ők is sürgették a fejedelem előtt a szöllősieket leültetését a jobbágyságra.

hiába, a felkelő jobbágyok tiltják, szabad hajdúkra nézve megszegényítőnek tartják a földesurak szolgálatát: „Az mely jobbágyink még hozzánk kötelességeket örömet megmutatnák is, — olvassuk a Perényi-folyamodványban — azokat öléssel fenyegetik. Hogyha parancsolatunk szerint valami dolgainkban találatnak, magunkot is személyünkben illetlen bestelenségekkel, adta s teremtette-mondásokkal minden szemérem és irtózás nélkül szüntelen illetnek.“

A Reviczky-féle tudósítás legérdekesebb és kutatásunkat továbbsegítő adata az, hogy a szőlősiiek Kis Albert ezereskapitány patronatusa alatt kezdték meg hajdúvárossá váló alakulásukat és benne bízva szállottak szembe földesuraikkal. A salánkiakat az Esze Tamás pártfogásába vetett bizalom erősítette, a szőlősiiek előtt Kis Albert a jobb jövő biztosítója.

E nagyhirű kuruc kapitány a vitézből lett szegénylegény, a szegénylegényből lett vitéz legjobb példája a kurucvilág történetében. Ekkor 39 esztendő, változatos életpályára tekinthet vissza. Gerseni László beregmegyei birtokosnemes szökött jobbágyaként kezdte pályafutását. Thököly kurucái közé állott és talpashadnagya lett a fejedelemnek. Mikor ura Erdélyből is kiszorul és az Alduna vidékén egyre nyomorúságosabb körülmények között tengődik mindjobban apadó seregével, csapatával együtt ő is hűtlenül elhagyja, állál a császáriakhoz. Nemsokára Veterani tábornok elbocsátólevelével búcsút mond a császári hadseregnek is. Károlyi Sándor szatmári főispán fogadja szolgálatába embereivel együtt, majd Szatmár vármegye a hegyi rablók kiirtására. Mikor szolgálatuk végetért, 1696. augusztusában, Nagybánya vidékén kiállottak a hegyekbe, s „kuruc hirt költöttek“ magukról. „Az illobai hegyektől fogva az erdélyi havasokig“ ők az urak, „s czifrán, párduczborosón, forgóson járván egynémelyik közölök, hol Petróczinak, hol Ubrisinek nevezték“. Kis Albert „valami nyolcz hasonló rebellesekkel lévén az előljárójok“. Számuk egyre nőtt, s a róluk szóló jelentésekből Nigrelli generális kassai főkapitány azt a következtetést vonta le, hogy „hinc aliud non potest expectari, quam intestina una astuta silentiosa nova rebellio“. Az a felkelés, amelyetől Nigrelli tartott, 1697. július 1-én valóban kilört a Hegyalján. Előkészítésében Kis Albert mellett már Esze Tamásnak is része volt. A tanulmányunk elején említett Pap János, aki rokona is volt, vonta be a szegénylegények közé. Károlyi Sándor még a hegyaljai felkelés kitörése előtt mindkettőjüket elfogatta. Esze Tamást nem sokkal utána szabadon engedték, Kis Albert megszökött börtönéből, de Biharban újra kézrekerült, s örökös rabságra ítélték. Innen is meg tudott szabadulni, 1702—1703 telén a Tiszaháton tűnik fel: Esze Tamás társaságában a Rákóczi-szabadságharcot előkészítő tiszaháti szegénylegény-támadást szervezi. Rákóczi gyalogos ezereskapitányává tette, bár — nem alaptalanul — igen rossz véleménnyel volt róla. Emlékirataiban „bűneiért körözött tolvaj“-nak és „gonosztévő“-nek írja. Ugoesa 658 jobbágykatonájából a felénél több Kis Albert ezredében szolgált.³⁵

„A parasztokat mélységes gyűlölet vezette uraik ellen“,³⁶ a jobbágyok és a földesurak ellentéte azonban sehol sem élesedett ki annyira, mint Ugoesában. A megyén vonult keresztül Moldvába a hegyaljai felkelők egyik, Thököly-

³⁵ Kis Albertnek és általában a szegénylegények vezetőinek részletes életrajzát összeállítottuk *A hegyaljai felkelés* című okmánygyűjteményünkben. — Katonáira nézve I. a 28. jegyzetben említett összeírást.

³⁶ Rákóczi írja az *Emlékiratokban*.

hez igyekvő csapata, s felverte Újhelyt, Újlakot, Fancsikát, Nagyszöllöst. A következő évben, 1698-ban megint kurucmozgalom van Ugocsában, ez azonban már egészen mástermészetű megmozdulás, mint a hegyaljai volt. Az 1697-es felkelés Thököly nevében, nemzeti szabadságharc kibontakoztatására törekedett, s e cél elérése érdekében egységet akart teremteni a jobbágyok és a nemesség között, a felkelők tömegével esketik maguk közé a nemeseket, és csak azokat üldözik, s prédálják, akik nem akarnak kurucnak állani. Az 1698-as ugocsai kurucság már egészen ürelles. „Most a nemességet üldözik, s kivált kiben a portio szedőket” — írja Barkóczy. „Rebellálásunknak oka — mondják Csáni János főkapitány vitézei — az magyar hozában megh hizakodot nadáljok, urak, kik sok szegénjeknek keresménjekel nadály mógyára megh hizakodtanak.” Ezért „Ugocsában és Beregben nagy bujdoklással laknak a nemesek” ebben az időben. Az „erdei vitézek” megrohanják a Perényiek kúriáit Nagyszöllősön, Perényi Farkast el is fogják. 1699 nyaráig van róluk hír. A következő évben megint szegénylegények gyülekeznek a Máramarossal határos ugocsai hegyekben, mert „egészlen éhel halásra jutot ez az föld”. Ugocsában legerősebb a Rákóczi-várás: „Isten hozná ki hamar Rákóczi urunkat, talám a' nagy inségbül meg szabadítana!” „Várjatok ördög atták — mondotta Perényi Miklós báró nagyszöllösi jobbágyainak — el bízattok magatokat Rákócziban, de el jüvin a' német s mind karóban vonatunk benneteket!”³⁷ Ilyen adatok után nem kell magyaráznuink, miért éppen Ugocsában lobbant fel a hajdúszabadság vágya és reménye, s az Ugocsa megyei jobbágyok miért állanak éppen szegénylegényből lett ezerekapitányok zászlai alá?

Kis Albert ugocsai hajdúinak egyrésze bizonyára még Rákóczi bejövele előtt, a tiszaháti felkelés idején, ment kurucnak, többségük azonban itt is, mint Beregben, csak akkor, midőn a fejedelem tiszántúli hadjárata során birtokába vette Ugocsát, Máramarost és Huszt várának elfoglalásával kiküszöbölte ezen a vidéken is a megfélemlítő német veszélyt. Rákóczi Majos Jánost bízta meg az erre irányuló katonai akció vezetésével. A kálói táboron három lovas- és egy gyalog-regimentet adott a keze alá: a maga katonáin kívül Ilosvay Bálint és Pap Mihály lovasait, Kis Albert talpasait.³⁸ E sereg augusztus 6-án nyomult be Nagyszöllősre. A szöllösi eseményeket egy irodalmi és egy levéltári forrás segítségével nagyjából rekonstruálni tudjuk. Reviczky Imre ezt írja *Diarium*-ában: „Interea innotuit nobis Rákóczianos jam ubique diffusos et multiplicatos Szőlösimum ingressos, domos eorum baronem et nobilium, qui alio sese barones quidem ad Huszt, alii vero Szatthmarinum receperant, depredatos, foedum in modum ea omnia, quae instantaneo eorundem usui esse non poterant, destruentes, et inutilia reddentes, quae militia demum in comitatum Máramorossiensem est profecta.” Másik forrásunk egy megyei vizsgálat jegyzőkönyve 1706-ból arról, hogy „in 1703 ... kiczodák s miczoda rendbéli

³⁷ A „Kegyelmes Urunk Ó Felsége méltóságos személye ellen némelly hejába való beszéllök ellen peragált inquisitio” során Szigeten 1703. szeptember 27-én Máté Deák, a huszti vár vicekapitánya vallja: „Nagy-szöllösi Diószegi Dániel uram mondotta: Úgy hallom, úgy mond, a szöllösi hítes emberektül, hogy azt mondotta Prinyi Miklós uram nekik: Várjatok ördög atták etc.” (Országos Levéltár. II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának levéltára.)

³⁸ V. ö. a 17. jegyzetben idézett tanulmányunk 53—57. lapjaival, ott idézett forrásainkból azonban a Majos János keze alá adott ezredek nem tudtuk megállapítani, ez a következő jegyzetben említett vizsgálati jegyzőkönyvből derült ki.

emberek, hová való kard viselők avagy pedig otthon lakosok mentének volna ... Vaji Mihály Uram . . . nagy-szöllősi udvarházára hatalmasul?³⁹ Jól kiegészíti Reviczky tudósítását. Majd mindenik vallomástevő kiemeli: az udvarházakra a *hajdúk* mentek rá, s közöttük szöllősiek is voltak Munkácsy Mihály hadnagysága alatt. Kis Albert hadnagya, Visi István „seregestül az úr udvarában ment volt, . . . mindeneket el akart volna foglalni“. A továbbiak megértése érdekében viszont már most figyeljünk fel Pap Mihály lovas ezereskapitány magatartására: ő már most a nemeseknek fogja pártját a hajdúkkal szemben, tőle kér levele által oltalmat az irodalomtörténetből ismeretes Ujhelyi István⁴⁰ is. Vay Mihály udvarbírája három sertést adott neki, hogy „itt alá s fel járván az hádakkal, hogy mégis kárltt ne tegyenek, mivel az főbb urak részéről is mind adtanak“.

Ekkor, az ugcsa-máramarosi hadjárat alkalmával, szövődött a szöllősiek barátsága Kis Alberttel. Az eddigi és a további adatok összevetéséből kitűnik, döntő része volt abban, hogy felmerült bennük elveszett régi szabadságuk visszaszerzésének vágya. De nem a kiváltságaikat bizonyító régi okmányokat kutatták, hanem megragadták a felkelésadta lehetőséget: fegyverbe szólították a fegyverfogható férfiakat, akik nem akartak zászló alá menni, azokat erővel kényszerítették, zászlót és dobot kértek a tiszántúli kuruc generálistól, és hajdúvárosnak deklarálták Nagyszöllőst. Ha most, az elmondottak után olvassuk el a *Szegénylegények éneké*-nek harmadik strófáját, ez a kezdetben homályosnak tetsző versszak nem szorul további magyarázatra:

*Igen kedveltük a kurucságot,
Oly igen kaptuk, mint egy újságot.
Nyerünk, gondoltuk, oly szabadságot.
Oltalmazzuk
S szabadítjuk
Szegény hazánkot.*

A hadjárat legjelentősebb eseménye Huszt várának elfoglalása volt. Erről — az *Ének* egy erősen megváltozott strófájával — másfélszáz esztendő múltán is énekeltek:

*Nemes Huszt vára Máramarosba
Mikor jutott a mi birtokunkba,
Akkor volt ám a magyarnak szörnyű hatalma,
Akkor láttam német uram a plundrába.⁴¹*

A vár megszerzését is a szegénylegények nagy érdemei között említi az *Ének*: „Mi szegénylegények voltunk csak alattomban“. E homályos mondat értelmére Rákóczi *Emlékiratai* világítanak rá: „Máramarosban az Ilosvay-fivérek szerencsésen intézték az ügyeket, Huszt várának német katonái már néhány év óta egyáltalán nem kaptak zsoldot és elégedetlenek voltak parancsnokukkal. Ilosvay Imre, aki e célból vonult oda vissza, zsákmányul ígérte nekik e tisztet. A katonák megölték, feladták a várat és szolgálatomba álltak.“

³⁹ A vizsgálatot 1706. december 7-én indították meg. Jegyzőkönyve: Országos Levéltár. Családi levéltárak osztálya Bethlen-lt.

⁴⁰ Életrajzát és műveinek említését l. *Magyar Napraforgóvirág* c. tanulmányunkban. (*Egyháztörténet*, 1943. 330—345. l.)

⁴¹ Fabó Bertalan idézi Tóth István „áriái és dalai“-ból *Egy ismeretlen nótagyűjtéményről* c. cikkében. (*Magyar Zenetudomány*, 1907. 13—15. l.)

Láttuk, Huszt menedékhelye volt a kurucok elől menekülő nemeseknek, ide húzódtak be részben a szöllősi némesurak is. Ilosvay Imrének nem volt nehéz — labancot játszva — bejutnia a várba. Egy Hennik nevű német vitézzel összejátszva, megnyerte magának az elégedetlen őrseget, augusztus 17-én hajnali két órakor a prezidiáriusok felzendültek, s bebocsátották a várba Kis Albert lesbenálló hajdúságát.¹² A *Szegénylegények éneké*-nek szerzője tanúja volt az eseményeknek, a hajdúkkal együtt rohant a kapukra, s látta, mikor felkötötték báró Eytner, a vár parancsnokát: „Magam láttam: — Tokos uram — Futott pallosban.“ Nyilván már az ugocsa-máramarosi hadjárat folyama alatt is ott volt Kis Albert ezredében, melyhez bizonyára még a tiszaháti felkelés idején, a regiment megalakulásakor, csatlakozott.

Az eddigieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a *Szegénylegények éneke* a jobbágyság hajdú kiváltságáért folytatott harcának irodalmi dokumentuma, megbecsülhetetlen történelmi forrása. E harc Ugocsában zajlott, kulminációs pontja Nagyszöllős városa volt. A megmozdulást Kis Albert inspirálta, személyének és szolgálatának jelentősége tehát nagyobb, mint eddig gondoltuk. Gyökereit tehát a Rákóczi-szabadságharcot megelőző szegénylegény-mozgalomnak történetében kell keresnünk. Azok az adatok, amelyeket a nagyszöllősiek kudarcáról gyűjtöttünk, megerősítik a most levont tanulságokat, s hozzásegítenek minket egy olyan feltevéshez, amellyel a szerző személyét akarjuk megközelíteni.

III.

A *Szegénylegények éneké*-nek 4. strófája a csalódásról énekel. A nagy reménység, amely a Rákóczi-szabadságharc kezdetekor a jobbágy-katonák szívében támadt a jobbági állapotból való felszabadulásuk felől, nem teljesedett, pedig közel jutott a megvalósuláshoz:

*Mely dolog bizony meg is lett volna,
Magyarországot megnyertük volna.
Ha sok fondorkodó urak nem lettek volna:
Ily romlásban,
Kárvallásban
Nem estünk volna!*

Az ugocsai jobbágy-aspirációk kudarca jó illusztráció gyanánt szolgál a szegénylegények panaszához, mintegy hitelesíti, megmagyarázza azt a csaknem dühbe fulladó keserűséget, mely az *Ének* felkiáltásaiból árad. Éppen nem lehetetlen, sőt az elmondandók valószínűvé teszik, hogy az *Ének*-be beleszővődött valami a reménységükben megszalasztott, jobbágysorba visszasüllyesztett szöllősiek keserűségéből, a „sok fondorkodó urak“ ellen támadt jogos felháborodásából.

Megaláztatásuk folyamatát nagyjából fel tudjuk vázolni. A salánkiak megtörésének csak az eredményét ismerjük, a szöllősiek szomorú esetét már részleteiben is. Az új hajdúváros valóban kitett magáért, bizonyosságát adta.

¹² Arra nézve, hogy valóban Kis Albert ezrede nyomult be a várba l. Dolhay György Huszton 1703. október 27-én kelt levelét. Semyei Istvánhoz: *Archivum Rákócziánium*, I. 228. l.

hogy a jogért áldozni akar: egy zászlóalja hajdút küldött Szatmár ostromára, Rákóczi gorsási táborára, pedig nem egy szöllősi katonáskodott már Kis Albert ezerében Munkácsy Mihály zászlója alatt. Az új szöllősi vitézek is „Kis Albert directiója alá” mentek.⁴³

Hogy Nagyszöllős valóban hajdúvárossá alakult, erre nézve döntő bizonyíték az, hogy a bírói intézményt a lakosok megszüntették, Kósa Gergely személyében hadnagy igazgatja őket. Simontornya katonaközösséggé való szervezésekor már láttuk, ez a legfőbb jele a változásnak. „A bíróságnak tisztí . . . közülük ki vétetik, — olvastuk Rákóczi rendeletében — Dunán túl leveő generális uri hívünk, az mely tiszteket engedelműnküül denominál, . . . azoktúl mindenekben fügjenek.” Midőn később Rákóczi Tarpát hajdúvárosi kiváltsággal „megajándékozta és megtisztelte”, ott is maga nevezte ki a hajdúkapitányt.⁴⁴ a szöllősiek azonban — ha csak nem Sennyey nevezte ki — alighanem választották hadnagyukat. Az eseményeket jórészt abból a két levélből ismerjük, amelyeket Kósa Gergely hadnagy írt a történekről Kis Albertnek és a fejedelemnek.⁴⁵

Barkóczyné panasza 1703. november 14-én kelt, a Perényieké két héttel korábban, november 1-én. 26-án már elkövetkezett Szöllős fekete napja.

A Perényi-család panasza Rákóczi színe elé került, nyilván a tiszántúli generális, Sennyey István tájékoztatta őt az ugocsai eseményekről. A fejedelem rendeletet bocsátott ki, melyet azonban nem ismerünk. A szöllősi hadnagy így emlékezik meg róla: „Az Nagyságod parancsolattját mikor Szöllősrre hozták, már Szatmár alatt voltanak el ment becsületes embereink.” Mind a két panasziratban azt sérelmezték a földesurak, hogy a mozgalom vezetői erőszakosan viselkednek, Szöllősről „kedvek ellen is sokakat megesketvén, magokkal elhozának” a táborra. A fejedelmi rendelet valószínűleg az erőszakos hajdú-táborozást tilalmazta, ezért menti magát a hadnagy: már Szatmár alatt a táboron vannak a szöllősi hajdúk. Feltehetjük, e rendeletében bízta meg Pap Mihály ezerekapitányt az ugocsai hajdúmozgalom ügyének megvizsgálásával. Választása bizonyára azért esett Pap Mihályra, mert résztvett az ugocsamáramarosi hadjáratban s jól ismerte, személyes tapasztalatból tudta a történeteket.

Pap Mihály egyik vezetője volt a szabadságharcot bevezető tiszántúli felkelésnek. Ott volt már a szegénylegények erdei gyűlésén is, ahol Rákóczi hazahívását elhatározták. Bige Györggyel együtt őt küldték követségbe a fejedelemhez, s résztvett mind a három követségükben. Rákóczi így emlékezik meg róla *Emlékirataiban*, midőn felidézi a kurucokkal való találkozásnak és a kliemiei tábornak képét: „Pap Mihály, szakállas öreg és nagy ivó, maga is paraszt lévén, a lovasok parancsnoka akart lenni.” Személyes tulajdonságaira jól emlékezett vissza, társadalmi helyzetére nézve azonban tévedett, Pap Mihály nemesember volt és pedig nem is a paraszti sorba hullott szegény nemesek közül való, hiszen béresei voltak, s a fejedelemtől birtokadományt

⁴³ Az 57. számú jegyzetben említett folyamodványból tudjuk.

⁴⁴ Az egri táboron 1708. augusztus 25-én kiadott diplomájában. Thaly idézi: *A székesi gróf Bercsényi család*. II. köt. (Bp., 1887.) 475—476. l. Az eredeti okmányt használtam, mely Thaly hagyatékából az Országos Levéltárba került, de már fel nem található.

⁴⁵ A Kis Albertnek szóló: *Archivum Rákóczianum*, I. 250. l., a Rákóczinak szóló: *Országos Levéltár*. II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának levéltára.

kapott.⁴⁶ Remete nevű beregmezei faluját ajándékozta neki, amint az adománylevel mondja: „édes hazánk s nemzetünk szolgálattjában e mostani közügynek kezdetén mind idegen országbul való kijövetelünk alkalmatosságával, mind pedig annak utánna is, nevezetesen munkácsi várunknak obsidiojában s kezünkhöz való vevésében, úgy egyebött is az időknék és helyeknek mi voltához képest meg mutatott hűséges szolgálattjára”-ért. 60 év körül járt, mikor a kurucok közé állott. Valóban italos ember volt és részegségében oktan dolgokat cselekedett és hiábavalókat beszélt. Mikor nagybányai kapitány-ságban szolgált, Rákóczi 1704. augusztusában vizsgálatot indított ellene erőszakoskodásai és haszontalan beszédei miatt. „Azzal kérkedet volna, az ország terhét ő vette vállára és az mi Kegyelmes Urunkat eő Nagyságát ő tötte emberré, ő hozta ki Lengyel Országból, még sincs becsületei; az „Urunk jószágát... ha lehetne, mindenét felpraedálhatna.”⁴⁷ E garázda ember kezébe került a szállások ügye.

Hadnagyunk így számolt be viselkedéséről Kis Albertnek szóló levelében: „Mi valóban rosz és keserves állapotba vagyunk, mert Pap Mihály ma estve idejött részegen, most megjött hajdúkat rúdul megverte, jöttében az utcán megfogta és megfosztotta, Vai uram házánál rabságban tétette. Hadnagyunkot hivatván, adtával-teremtettével szidta: hijja oda a várost, mert Urunk parancsolattját hozta, hadd olvassa el. Annak meghallására odamenvén: semmit nem olvasott, hanem rúdul káromkodván, jó Szendi Zsigmond és Samu. Perényi Jánosné szolgálja: Mutassátok nemes-leveleteket és hogy hajdúváros ez? Ezeket az embereket is a többéhez fogságba tétette, és megesküdt, hogy reggelig megkaróztatja és felnyársoltatja. Már mint lesz a dolog reggelég? — Isten tudja.”

Az esetről a hadnagy jelentést ír a fejedelemnek is, érdekes az aláírása: „Nagy Szőlősnék *ithon hagyattatott* lakosi, fő hadnagy Kósa Gergely”, mert ez is arra utal, hogy a fegyverre alkalmas férfiak a fejedelem táborán voltak. Akik éppen látogatóban voltak odahaza, azokat, mert hajdúnak állottak, megverette, megfosztotta, börtönbe vettette azokkal együtt, akik a hadnagy hívására jelentek meg előtte, s alighanem a tanács tagjai voltak. A levélben említett Szendi Zsigmond Ugocsa vármegye szolgabírája volt, tehát az atrocitások a megye és a földesúr képviselőjének jelenlétében, bizonyára a megtorlás és az elretentés szándékával mentek végbe, sőt a Rákóczihoz írt levél szerint a kegyetlenkedésekben ők is résztvettek. A hadnagy a Rákóczihoz szóló jelentést is Kis Albertnek küldötte el, s soraiban ott van a beléje vetett bizalom is: „Kérjük azért Kegyelmedet az Isten nevében, ezen dolgot Urunknak írja meg, törvény szerint orvosoltassék meg. Ezen Urunknak szóló levelet is küldje el Kegyelmed.” Nagyon fontos számunkra a levél utolsó mondata: „Az egész

⁴⁶ 1706. január 1-én Kászonban kelt az adománylevel. Rákóczi munkácsi uradalmának leveleskönyvében maradt fenn. (Országos Levéltár. Kamarai osztály. U. et C.) — Pap Mihály maga írja a fejedelemhez intézett folyamodványában: „Benei possessor lévén, határjátul más possessorokkal együtt N. Keviczky Miklós Uram által nem igaz uton” megfosztott, „kírül való donatiója... Rudolphus Római Császártul ma is megvan, mellyet confirmáltanak más keresztény királyok is.” (Országos Levéltár. II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának levéltára. Extractus Instantiarum, 561.) E soraiból következtethetünk arra, hogy mi vitte őt a kurucok közé. — Életrajzi adatai *A tiszaháti felkelés okmánytárában*.

⁴⁷ *Pap Mihály dolgai iránt való inquisitio*. 1704. augusztus 15-én folytatták le Nagy-bányán. (U. ott.)

hazának lakosi igen megzendültenek, mert Munkácstul fogva mindenütt így cselekedett.“ Arra következtethetünk belőle, hogy a salánki kísérletet is Pap Mihály törte le, de talán arra is, hogy Salánkon és Nagyszöllősen kívül másutt is voltak ezen a vidéken kísérletek a hajdúszabadság kivívására. Pap Mihály cselekedeteit nem menthetjük részegségével, hiszen láttuk: mikor Majos János hada behomlott Nagyszöllőse, akkor is már a földesurak mellett volt a hajdúkkal szemben, bizonyára most sem a fejedelem szándékát valósította meg, hanem a földesurak érdekét szolgálta.

Még egy forrásunk van szőlősi garázdaságáról, ez még jobban kiemeli, a szegénylegények fegyvertársa, a tiszaháti felkelés egyik vezetője, milyen messze ment el a földesúri érdek szolgálatában. Diószegi Dániel nagyszöllősi prédikátor azt panaszolja a fejedelemnek: Vele sem bánt kíméletesebben, mint a lakosokkal, „megkötöztette, káromlotta, házrul-házra hurcolta s nékie ezt mondotta: Ördög atta, szülte, könyörögj három óráig, mert felakasztatlak három óra után. Ezeket látván a felesége s gyermeki a prédikátornak, őket a nyavalya ki ütötte. Javait elpredálta.“⁴⁸ E cselekedetének jellemzésére említjük meg — hiszen fejtegetéseinkre nézve sem közömbös: Pap Mihály református valláson volt.

Mi büne volt Pap Mihály szemében a prédikátornak? Fennmaradt még a hajdúvárossá alakulás előtti időből, 1703. augusztus 27-ről Orosz János főbíró és a református gyülekezet Rákóczihoz intézett folyamodványa, mely rávilágít a Perényiek és református jobbágyaik harcára. „Nem elég volt, hogy testünkben kinosztak, hanem lelkünkben is kinosztattak. ... Mert égh alatt az egész kereszténység között olyan nagy lelki fogságban nem volt gyülekezet, mint mi az német birodalom alatt, mert mi nekünk templomunkat, parochiánkot, scholánkat el vettik. Azután más házakot vettünk pizen papnak és meszternek, azt is el vettik. ... Az Nagyságod meg esküt ellenségi, a Periny ház vette el tőlünk ... a kik most is káromolyák Nagyságodat és hadát és jobbágyokat fenyegetik, hogy kuruczna ne ményenek, mert az Isten a lelkeket ne boldogicsa, hogy ha Isten még német világot ad, keresztől vonattyák a nyársan őket. Azért is nem mertek el menni még, a kik igyekeztek volna is. ... Örissze Kegyelmes Urunk Nagyságod magát tőlök.“⁴⁹

A földesurak és a jobbágyok ellentétét tehát vallási harc is mélyítette. Az ellentét oka azonban Szöllősen is, másutt is, így a hegyaljai városokban, főként a református lakosok kettős anyagi megterhelése volt: fizették prédikátorukat és tanítójukat, s emellett tartaniok kellett a rájuk telepített papokat, szerzeteseket. Nagyszöllőse is érvényes Rákóczi megfigyelése az *Emlékiratokban*: „Minthogy a nép ... legnagyobb része eretnek vallásokat követett, a lelkipásztoroknak nem voltak híveik, s ezzel az ürüggyel nem prédikáltak, ... de szigorúan megkövetelték parókiájukból a tizedet és az egyéb járandóságokat és pénzt halmoztak ...“⁵⁰ „Most is két barát jött reánk, mi bizony nem tarthatyuk, hanem tarcsák az Perinyi urak, ha köl ő Nagyságoknak“ — panaszolják a szőlősiek Rákóczinak roppant elkeseredéssel, a végső reménység hangján: „Nagyságod olyan mint az Istennek angyala, mi pedig olyan mint egy holt eb.“

⁴⁸ U. olt. *Extractus Instantiarum*, 1536. — L. még: *Tábori papok II. Rákóczi Ferenc hadseregében* c. tanulmányunkat. (*Egyháztörténet*, 1943.)

⁴⁹ Egykorú másolata a Perényi-család levéltárában. (Országos Levéltár. Családi levéltárak osztálya.)

⁵⁰ Az *Emlékiratok* említett társadalomrajzában.

A kurucvilág évtizedeiben ilyen harcok között ötvöződött egybe a népi kurucság a református prédikátori rend egy széles rétegével. A szőlősi prédikátor is osztotta a nép váradalmát, támogatta főrekvéseit, mert csak a földesúri iga lerázása hozhatta el számára és gyülekezetének is a várvavárt békeséget és biztonságot, ezért kellett megszenvednie. Hogy Diószegi Dániel valóban a nép ügye mellett állott, erre nézve elég megemlítenünk: az ő szájából terjedt el a labanc földesurak ellen vezetett vizsgálat idején Perényi Miklós báró ama fenyegetése, hogy mihelyt a német hadak megérkeznek, Rákóczihoz szító jobbágyait karóba fogja húzatni. A hajdúszabadságért folytatott küzdelem bukása után nem is maradhatott meg Nagyszöllősen, tábori prédikátornak állott Ilosvay Bálint ezerében.

E harcban a Perényiek győztek. Rákóczi Ugocsa vármegye panaszára 1704. február 27-én ezeket írja: „Parancsoltunk Pap Mihály hívünknek, hogy az olyan vakmerő, megátalkodott és minden szabadságot magának vindicáló, s fegyvert nem viselő parasztnak szófogadatlanágát büntesse meg.”⁵¹ Pap Mihály egy zászlóaljja hajdút „ültetett le régi jobbágyságokra”. Mikor a fejedelem felismerte a nevében üzött katonafogdosást, elrendelte: „Valakik nagyszőlősiek közül önként kuruccá akarnak lenni, lehessenek, zászló alá mehessenek.”⁵² Ez a rendelkezés azonban nem változtatott azon a tényen, hogy Nagyszöllős újra visszasüllyedt a földesúri hatalom alá vetett jobbágyfalu állapotába.

A harc azonban még esztendőkön át folyik a jobbágykatonák és a nemesi vármegye, illetve a jobbágykatonák és a földesurak között. A vitézek azoknak a kedvezményeknek a kiterjesztését követelik, a velük egykenyéren lévőkre, melyeket Rákóczi 1703. szeptember 28-án kelt rendeletével a harcoló jobbágy szűkebb családjá számára biztosított. A földesúri szolgálat alól csak a jobbágykatoná feleségét és kiskorú gyermekeit mentette fel, az ilyen „semmi szolgálattal nem tartozik, a telekiben is a földesurak semmi nemű praetextus alatt ne aggraválják”. „Akinak pedig gazdája vagyon házánál, például öregebb bátyja vagy öccse vagy atyja legyen is . . . a földös urat tartozik szolgálni törvény szerint”. A feleség csak élelmet tartozott adni a hadak számára, a tágabb család már búzát és abrakot is és csak a szekerezéstől volt mentes. A jobbágyokat — a táboron lévöket és az otthon lakosokat — Rákóczi rendelete nem elégítette ki. A vitézek elkeseredve emlegették, hogy „ha a gazda táborban vagyon, a fiát otthon hajtják, ha a fia van a hadban, otthon az apját szolgáltatták”.⁵³ A földesurak viszont ragaszkodtak a feleség adóztatásához és szolgáltatásához, sőt el is kergették a jobbágytelekről. A feleséget a megyék is adóval, szolgáltatásokkal terhelték. Kis Albert ezrede 1704. áprilisában ezt írta Rákóczinak: „Nyomorúságos sorsunkat, állapotunkat méltóztassék kegyelmes szemmel meg tekinteni, mivel az nemes vármegyék tisztjei otthon, házuknál maradot cselédeinket az tháborra kívántató élés adásra erőltetik és a földesurak pedig szolgálattal terhelik cselédinket és pénzbeli fizetésre erőltetik a nemes vármegyéi tisztjei. Az mellyet hogy ha az Nacságod méltóságos személye nem orvosol. tellyességgel el pusztulunk és Nacságodnak és nemes országnak közönséges szolgálattját nem continuálhatyuk.”⁵⁴

⁵¹ *Történelmi Tár*, 1909. 399. l.

⁵² Az 57. számú jegyzetben említett folyamodvány szerint.

⁵³ L. a 17. jegyzetet.

⁵⁴ Rákóczi 1704. április 13-án ezt válaszolta a folyamodványra: „Remonstrállyák. mitsoda földes uroktul vagyon injuriáztatások, annak utánna léssen orvosoltatások.” (*Országos Levéltár. II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának levéltára.*)

Sok ilyen folyamodványt tudnánk idézni, de mind csak általánosságban kívánja a szabadságot a földesurak hatalma és a közterhek alól. Kis Albert ezredének egy újabb folyamodványa azonban teljes súlyával veti fel a hajdú-kiváltság problémáját. Pedig mikor ezt a folyamodványt írták, — valószínűleg 1705-ben — Kis Albert már nem volt életben. Rákóczi 1704. márciusában Egerben felakasztatta „gyilkossága, paráznasága és edictumunk ellen tött sok cselekedeti“ miatt és mert „a szakmári sáncnak eloszlatására, oly nagy kár-vallásokra ő adott volna okot“.⁵⁵ Helyébe nemesi származású ezereskapitány került Kajdi István személyében, aki korábban Bereg vármegye szolgabírája volt.⁵⁶ Ő azonban nem akadályozta, sőt inkább támogatta vitézeinek aspirációit. Rákóczi így jellemezte: „Az való, hogy a köz nép elméjével, szívével nyelve által igen bír.“⁵⁷ Az említett folyamodványból, amelyet „Kajdi István fő tisztjeivel s az egész hajdúsággal edgyütt“ terjesztett a fejedelem orcája elé,⁵⁸ jól látszik, mennyire foglalkoztatta az ezredet még esztendőök múlva is a hajdúkiváltság ügye. E folyamodvány a *Szegénylegények éneke* mellett a hajdúszabadságért folytatott harc legfontosabb történeti dokumentuma.

Negyedik pontjában bejelentik igényüket a „hajdú városnak való hely“-re, Rákóczi „fejedelmi igirt kegyelmességét is elméjekben tartván“, „az honnat is életek fogytaig“ a fejedelmet és „nemes országot fegyverekkel szolgálhassák és ha az ország törvénye s a haza szabadsága engedheti, Szatmár vára helyit“ kérik. Az ötödik pontban megismétlik korábbi panaszukat a földesurak és a vármegyék tisztjei ellen, de már keményebben és határozottabban említik „felességeknek, othon maradt nevetlen fiaknak, egy kenyéren vélek lévő attyokfiaknak, othon maradt gazdájoknak sanyargattatásokat“ s fenyegetéshez nyúlnak: „Alázatoson követtjük Herczegségedet: ha többén injuriáltatunk, ... seregestől rájok menvén, meg büntettjük, házat és lakó helljét széllyel hányván, mert ha példát nem tészünk belőlök, mind Herczegséged, mind mi távul létünk miat, igen injuriáltatunk.“ A hajdúk égő sebe azonban még mindig a nagyszöllősi eset, „mellyet ma is fájlalnak“, hiszen a földesurak még azokat sem engedik táborba jönni, „valakik sponte, nem erőltetésbüll. hanem magok szabad akarattyokbul akarnak fegyver viselő hajdúk lenni“, hiába adott erre rendeletet a fejedelem.

Az ezred világosan és határozottan beszél erről a számára legfontosabb kérdéstről, sőt — mintha vigasztalni akarná magát Szöllőstért — egy újabb tervet vet fel hajdúváros létesítésére. Avasújvárosból 42 ember szolgál az ezerben, 12 pedig egy lovasezerben, „egy zászló allya száz husz legénybüll magok közzül sereget csinálnának. Herczegséged hűségére minden háztul hajdút állatnának, csak jobbágyi nagy onussok mitigáltatnék“.

⁵⁵ „Augusztus 18-ról Angyalosról tudatta Kajdi István — Bereg megyével — hogy a néhány hónap előtt Egerben felakasztott Kiss Albert helyére gyalogezred parancsnokává ő nevezetett légyen ki.“ (Lehoczky Tivadar, *Beregvármegye monographiája*. I. köt. Ungvár, 1881. 218. l.) V. ö. Rákóczi 1704. március 15-én kelt rendeletével Buday Istvánhoz: *Archivum Rákóczianum*, I. 80. l.

⁵⁶ Lehoczky i. m. I. 362. l. — A kurucokhoz való csatlakozását elmondja gr. Csáky Istvánnak írt keltezetlen levelében. Idézi Thaly i. m. II. 476. l.

⁵⁷ Károlyi Sándorhoz írt levelében 1706. április 13-án. (*Archivum Rákóczianum*, I. 523. l.)

⁵⁸ Országos Levéltár. II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának levéltára. Tartalmából bizonyos, hogy 1705. őszén írták.

Figyeljünk fel arra a néhány sorra is, ahol a jobbágy-sanyargató urakról beszélnek és a *Beszélgetés* néhány helye fog eszünkbe jutni. Ezt írják: „Aszt a világi ember is eszébe veheti, az ollyak kívánnják a fegyver viselő rendeknek cselédeket háborgatni, kik csak színes magyaroknak tartják magokotl, azért nem kívánnak engedelmeskedni Herczezséged kegyelmes parancsolatjának.“ A *Beszélgetés*-ben a szegénylegények így beszélnek az urakról. „kik kénytelenségből kurucokká lettek“:

*Jól látod tiszteket mostan az országban,
Kiket nem tisztségben, de inkább rabságban
Tartani kellének s járatni az vasban,
De ők mostan vannak fényes uraságban.*

*Nem olyan az ördög, amint ötet írják!
Nem is mind magyarok, kik magokat vallják!
Idővel dolgai kinyilatkoztatnak,
Ki volt igaz híve az Magyarországnak!*

A vers azzal a féltő szeretettel óvja a fejedelmet az uraktól, mint a nagyszőlősiék folyamodványa: „Édes urunk, félhatsz!“

A *Szegénylegények éneke*, a hajdú kiváltságért folytatott harcnak ez a remek, művészi értékű záróakkordja, csak ott keletkezhetett, ahol ez a harc megindult, s ahol évekig lángolt, ahol végül is dacha és keserűségbe fulladt: Kis Albert hajdúregimentjében.

IV.

Szerzőjét is az ezredben kell keresnünk.

Az instancia a színes magyarokról szóló, már idézett mondatát így vezeti be: „Aszt a világi ember is eszébe veheti . . .“. Ez a mondat úgy hat, mintha a folyamodványt egyházi ember fogalmazta volna, aki itt elárulta magát,⁵⁹ hiszen van adatunk rá, hogy a kuruc vitézek prédikátorokkal, iskolamesterekkel iratják folyamodványaikat. Ez a feltevés is az ezred tábori prédikátorára figyelmeztet bennünket.

Rákóczi 1705. december 7-én kelt rendeletével kötelezte az ezereskapitányokat „alkalmas egyházi személy“ beállítására, a tiszántúli református ezredekben azonban már korábban is, néhol már a szabadságharc kezdetétől szolgált prédikátor. Károlyi Sándor generális találoan „kuruc prédikátorok“⁶⁰ nak nevezte a tiszántúli regimentek papjait, mert főként olyan prédikátorok állottak katonai szolgálatra, kik egyházuk, gyülekezetük sorsának jobbrafordulását egy új kurucvilágtól várták,⁶⁰ akik ismerték a népi kuruc mozgalmak vezetőit, harcaikkal együttéreztek vagy segítettek is őket. Rákóczi Emlékirataiban megemlékezik arról, hogy mindjárt az első napokban jelentkezett

⁵⁹ Példaképpen idézhetjük a *Beszélgetés* első strofáját:

*Példabeszédekben azt minden méltóság
Hallotta s hallja is nemesség és pórság:
Világi szerencse, hogy csak mulandóság.*

Az énekszerző által idézett példabeszéd a világi szerencsét az örök üdvösséggel állítja szembe. Ilyen értelemben használja a világi szót Keczer Menyhért is a *Thököly haditanácsá-*ban: „Világi dolgokban nincs erősb példámál.“

⁶⁰ L. a 48. jegyzetben említett tanulmányt.

náta egy prédikátor és biztató híreket hozott számára. Csak a vezetéknévét említi, Turi Sámuelnek hívták, a fejedelem ismerte is. Érdekes, hogy mielőtt Munkácsra került volna, egyik megelőző szolgálati helye a tiszaháti felkelés szülőfaluja, Tarpa volt. Egyik kéziratos prédikációs-kötete nem régen került elő a sárospataki könyvtár kéziratgyűjteményéből; hozzásegít minket a Rákóczi-kori református igehirdetés tartalmának és stílusának megismeréséhez.⁶¹

A fejedelem hálával emlékezett meg több alkalommal is a „kuruc prédikátorok” szolgálatairól. Tiszabecsi Tamás „sokszor életének is veszedelmével... ellenségünk ellen való operatioinkat tapasztalható haszonnal segítette, az mint ezekről commendirozó tiszteink által hitelesen informáltatunk” — írja Rákóczi a prédikátor hűséges szolgálatait jutalmazó adománylevelében. Munkácsi Dávid is a fejedelem dolgaiban járt Szatmár ostroma körül, majd Szegednél, s veszedelmes küldetési után azt kérte, hogy „elébbeni papi tisztit, melyet Nagyságodhoz való szeretetiért le tett vala, continuálhassa”. Ujhelyi István ungvári prédikátor is mindjárt a szabadságharc elején állott Rákóczi mellé, s egy irodalmi stílusú levélben, amely a Rákóczi-kor levéltudományának egyik legjelentősebb darabja,⁶² figyelmeztette az életét fenyegető veszedelemre. Herczegszöllösi István egy kéziratban napjainkig is megmaradt teológiai művét ajánlotta a fejedelemnek, és a nagyszombati ütközet után megható sorokban kérte: „Ne cselekedgye mászor azt, a' mit Nagy-Szombatonál cselekedett... mezételen fegyverrel ne concedálná életét a német nemzetnek.”⁶³ Az ilyenfajta prédikátorok közül való Kis Albert, illetve Kajdi István hajdúvezetőnek prédikátora is: Tasnádi H. István.

Azért is fel kell figyelniünk rá, mert verselő prédikátor volt. Mindjárt a szabadságharc kezdetén hosszú, barokk latinságú dicsőítő versben köszöntötte a haza küszöbéhez érkező fejedelmet s felkelését Ezékiel látomására utalva, a halott csontok feltámasztásához hasonlította. Költeménye mindjárt meg is jelent Debrecenben.⁶⁴ Ajánlását Kajdi Istvánhoz, „a mi Legkegyelmesebb Urunknak táborában a hadügyek leghűségesebb bírójához, az hősi erénnyel híres férfiúhoz” intézte. A mű címlapján így nevezi meg magát: „Indignus nuncius voluntatis Christi in deserto Bereginio-Borsovensi.”

Műve a bizonyosság, milyen nagy lelkesedéssel fogadta Rákóczi bejövetelét és első sikereit. Ajánlásából arra lehet következtetni, hogy szemtanúja volt a kurucok első csatájának Tiszabecsnél, mert ezeket írja pártfogójának, Kajdi Istvánnak érdemét magasztalva: „Te contemperatum unum Individuum animo exultabundo tueamur; quae nisi scirem stupori ferendo non essem, cur, in bivio Fati praesentis nolens perdiu adulari, in medio Phalangum effuso Abelis sanguine commixtarum nuper admodum, ultro primum eminuisti, ubi per fidem in justum et Clementem Principem mediantibus Pegasi tui unguis, inter mille sequentes catapultas et glandes sulphuruco-ignigenas servatus es...” Nyilván mindjárt akkor csatlakozott a kurucokhoz, midőn Rákóczi serege Benénél, Borsova mellett, kibontakozott a hegyekből, s szinte bizonyosra vehetjük: már ekkor prédikátori szolgálatot vállalt Kis Albert hajdú-

⁶¹ Turi életrajza és prédikációskönyvének ismertetése közeljövőben megjelenik a *Református Egyház* c. lapban.

⁶² Kiadtuk a *Református prédikátorok folyamodványai II. Rákóczi Ferenchez* c. publikációban: Bp., 1951.

⁶³ Folyamodványát és életrajzát l. u. ott.

⁶⁴ RMK. II. 2152.

regimentjében, hiszen pátronusa, Kajdi István, aki alighanem borsovai lakos volt, korábbi ígéréthez híven, szintén a kurucok pártjára állott. Mikor a fejedelem az ezredet Ugocsa és Máramaros elfoglalására küldötte, vele volt a láta Nagyszöllös fellelkésését a hajduszabadságért, s azon az augusztusi hajnalon Kis Albert talpasaival együtt jutott be a huszti várba.

Ezrede ragaszkodott hozzá, s Rákócziól megjutalmazását kérte. A fejedelem „azon ezer informatiójára“ ajándékozta meg egy beregszászi házzal.⁶⁵ Ha nem osztja a regiment politikai véleményét, nem helyesli a hajduszabadságért való harcát, bizonyára nem emelnek szót érte, nem ragaszkodnak hozzá a hajdúvitézek. Szerették, mert „kuruc prédikátor“ volt, összeforrt a szegénylegényekkel.

Verse, egyénisége, ezredéhez való viszonya indokolta teszi ennek a kérdésnek a feltevését: Nem Tasnádi István írta-e a *Szegénylegények éneké-t*? Ha elfogadjuk azt a megállapítást, hogy a hajduszabadság igénye Kis Albert ezredében tudatosodott, s halála után is ez az ezred küzdött megvalósításáért, pedig ebben az elmondottak után nem igen kételkedhetünk, el kell fogadnunk Tasnádi István szerzőségének hipotézisét is. Ki is írhatta volna más egy olyan korban, amikor még írástudó ember is kevés van, nemhogy énekszerző?

A Rákóczi-kor iradalmával foglalkozó szerzők⁶⁶ meg sem szokták említeni Tasnádi nevét, pedig latin verséért is megérdemelte volna, hogy írjanak róla. A vers szinte egyedülálló dokumentuma a szabadságharc kezdetén kibontakozó Rákóczi-kultusznak, s a kezdeti roppant lelkesedésről is sok mondanivalója van, e tekintetben is csak az *Allegorica expressio* ér fel vele.⁶⁷ Mivel irodalomtudományunk végre szakított azzal a felfogással, hogy a magyarországi latin-nyelvű irodalom nem magyar irodalom, foglalkoznunk kell Tasnádi versével is. A maga egészében barokk poétikai követelményekhez igazodó üdvözlő vers, illetve vers-sorozat, Ovidius modorában, telve mitológiai parádéval, mégis van néhány részlete, melyet — magyarra fordítva — be kellene illesztenünk a Rákóczi-szabadságharc költészetének jelentősebb emlékei közé.

Mivel Tasnádi versével senki sem törődött, életrajzi adatait sem kutatták fel. Családi nevének csak kezdőbetűjét ismerjük, mert a kollégiumi diák ebben az időben még származási helyéről írta és nevezte magát. Neve talán a tasnádi összeírásokban is előfordul, hiszen a századfordulón a földesurak és az uradalnak már többnyire nyilvántartják a prédikátornak ment jobbagyfiakat.⁶⁸ 1690. február 19-én írta alá a debreceni kollégiumban az iskolai törvényeket.⁶⁹ Nem tudjuk, hol volt rektor. A beregi református egyházmegyében szentelték fel, mint borsovai prédikátort,⁷⁰ de azt sem tudjuk, mikor. Borsováról ment tábori káplánságra. Mikor Kajdi István megvált ezredétől és helyébe Rákóczi

⁶⁵ Tasnádi István életrajzi adatait összefoglaltuk a 48. jegyzetben említett tanulmányunkban. Az újabban előkerült adatok nem módosítják.

⁶⁶ Sem Márki Sándor, sem Zolnai Béla nem említik a Rákóczi-kor iradalmáról adott összefoglalásukban.

⁶⁷ Csak a címe latin. Kezdeté: „Magyarország, Erdély hallj új hirt!“ R. Kiss István fedezte fel s adta ki a *Századok*-ban: *Állalékok a Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez.* (1904. 690—697. l.)

⁶⁸ L. a 12. jegyzetet.

⁶⁹ Thury Etele idézett kiadványa szerint.

⁷⁰ Széles András: *Protocollum secundum actorum publicorum Tractus Beregiensis.* 33. l. (1824-ben készült, jelenleg lappangó kézirat.)

az alezredest, Almási Mártont, nevezte ki, ő is búcsut mondott a regimentnek, de továbbra is megmaradt a kuruc hadsereg szolgálatában: 1708-ban a munkácsi őrség prédikátora. Életének további folyását homály takarja.

Ha fellevésünk helytálló, s valóban ő szerezte a *Szegénylegények éneké*-t, szerény életrajzi adatai mögött emlékeztetre méltó költő rejtezik, s valószínűleg több verse is lappang kéziratok köztünk még áttekinthetetlen rengetegében.

* * *

Talán kelleténél is szélesebb alapot vetettünk fejtegetésünknek, s méltán érthető kifogás: sok benne a történelem és kevés az irodalom, s többet okulhat belőle a Rákóczi-szabadságharc történetének kutatója, mint a kuruckor költészetének bűvára, hiszen történelmi képe hiteles, irodalomtörténeti következtetése hipotetikus. De éppen ezért fogadtuk szívesen, hogy irodalomtörténeti folyóirat adott alkalmat a kérdés felvetésére és megtárgyalására. Tanulmányunk jelképe annak, hogy napjainkban közelít egymáshoz a két elidegenedett testvér: a történet és az irodalom tudománya.